

Ольга Гончар

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, відділ української історіографії, Інститут історії України НАН України (Київ, Україна), honchar_o_t@ukr.net

Галина Сікора

молодший науковий співробітник, відділ діалектології, Інститут української мови НАН України (Київ, Україна), sikoagalyna@ukr.net

УКРАЇНСЬКО-НОРВЕЗЬКІ СЕМІНАРИ ОЛАФ БРОХ І УКРАЇНА”

(31 жовтня – 2 листопада 2017 р., Київ–Львів): наукова хроніка

Останнім часом спостерігається доволі помітне зростання публікацій, які намагаються довести, що слов'язознавство як комплекс соціогуманітарних дисциплін переживає глибоку кризу. Особливо багато про це говорять російські дослідники. Однак в Україні, попри зменшення фінансування науки загалом, славістичні дослідження продовжуються і навіть виходять на новий рівень. Так помітно активізувалося українсько-норвезьке співробітництво в галузі славістики. Обговорення спільних наукових проблем відбулося у зв'язку з 150-літтям від дня народження Олафа Броча (1867–1961) – лінгвіста із світовим ім'ям, норвезького славіста, перекладача, першого професора слов'янських мов Університету Осло, члена Академії наук Норвегії, члена-кореспондента Імператорської АН (згодом АН СРСР), Сербії, Австрії, Чехії, Польщі, Болгарії, іноземного члена Наукового товариства імені Шевченка (1914) та Української академії наук (1924).

Українсько-норвезькі наукові семінари «Олаф Броч і Україна» об'єднали відомих норвезьких, українських та російських учених, які сконцентрували свою увагу на інтелектуальній біографії вченого, його мовознавчих дослідженнях та громадській діяльності. Перший такий семінар, організований Університетом Осло та Посольством Королівства Норвегія, відбувся у Києві 31 жовтня 2017 року і завершився дружнім прийомом у посла

Норвегії Уле Т. Хорпестада у Посольстві Норвегії. Другий семінар, який організували Університет Осло (Норвегія), Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України та Наукове товариство ім. Шевченка (Україна), відбувся 2 листопада 2017 року у Львові¹.

До уваги наукової спільноти Києва та Львова було представлено доповіді, які репрезентували основні наукові зацікавлення та життєві пріоритети професора, а саме: «Olaf Broch – ambassador for the Slavic world in Norway» (К. А. Міклебуст, Університет Тромсьо – Арктичний університет), «Olaf Broch's contribution to the study of pidgin languages» (І. Броч, Асоціація вищих навчальних закладів Норвегії), «Работы Олафа Броча о говоре Убли и современные полевые записи» (М. Толстая, Інститут слов'янознавства РАН), «Книга Олафа Броча “Очерк физиологии славянской речи” и ее значение для изучения фонетики славянских языков» (О. Тер-Аванесова, Інститут російської мови ім. В. Виноградова РАН) та «Діяльність Олафа Броча як зразок наукової дипломатії» (Т. Льоннгрєн, Університет Тромсьо – Арктичний університет Норвегії).

Особливості новаторських робіт О. Броча, де він проаналізував фонетичні особливості мов у прикордонних областях або суміжних зонах між різними мовами, висвітлено в розвідці «*Olaf Broch – ambassador for the Slavic world in Norway*» професора Університету Тромсьо – Арктичного університету (Норвегія) *Kari Aga Micklebust*. Увагу було зосереджено на поїзді О. Броча 1895 року до с. Убля (Пряшівський край, Словаччина). Проаналізувавши записи мовлення мешканців Ублі, учений відзначив цей говір як найбільш своєрідну суміш словацького й українського діалектів. Акцентовано, що для дослідника слов'янські мови та література були не лише об'єктом вивчення, а й особливим культурним світом, яким він захоплювався й любив. Для нього це була довічна місія, спрямована на поліпшення

---

¹ Сікора Г., Романіна І. Українсько-норвезькі семінари “Олаф Броч і Україна” (31 жовтня – 2 листопада 2017 р., Київ–Львів): наукова хроніка // Українська мова. 2018. № 1. С. 149–154.

знань і зміцнення відносин між Норвегією та слов'янським світом.

Доповідь «*Olaf Broch's contribution to the study of pidgin languages*» родички О. Броча *Інгвіль Броч* (Асоціація вищих навчальних закладів Норвегії) була присвячена дослідженню руссенорська – особливого піджина російської та норвезької мов, який сформувався в кінці XVIII ст. і був поширений на узбережжі Північної Норвегії. Це розмовне мовлення змішаного типу переважно норвезьких рибалок, купців і торговців у цілому, який постав унаслідок культурних та промислових зв'язків із Росією. Було зазначено, що О. Броч упродовж усього періоду наукової діяльності виявляв зацікавлення контактними мовами чи діалектами. Його матеріали містили 357 слів, проте цікаво, що близько половини з них є «*hарах legomena*», тобто словами, що з'являються у текстах лише один раз. Хоча ядром словника руссенорської мови є близько 150–200 лексем, однак праця Броча є основоположною для тих, хто вивчає мови такого типу.

Основою доповіді «*Работы Олафа Броча о говоре Убли и современные полевые записи*» наукового співробітника відділу слов'янського мовознавства *Марфи Микитівни Толстої* (Інститут слов'янознавства, Москва) також став аналіз робіт О. Броча про говірку села Ублі. Наголошено, що в дослідженні вперше описано й детально вивчено явище, характерне для закарпатських говорів, яке відомий славіст назвав «вокальною гармонією». Відзначено і деякі істотні відмінності сучасної системи вокалізму від попередніх описів О. Броча, зокрема характерну для говірки тенденцію до дифтонгізації деяких голосних у нейтральних позиціях під наголосом, а також у кінці слова. Доповідачка ствердила, що завдяки О. Брочові українська діалектологія має унікальну історію розвитку однієї говірки (протягом 120 років), а його праці досі продовжують надихати сучасних діалектологів на нові дослідження.

Олаф Броч як фонетист став об'єктом аналізу кандидата філологічних наук, провідного наукового співробітника відділу діалектології та лінгвістичної географії *Олександри Валеріївни Тер-Аванесової* (Інститут російської мови ім. В.В. Виноградова РАН, Москва). У доповіді «*Книга Олафа Броча “Очерк физио-*

логи славянской речи” и ее значение для изучения фонетики славянских языков» відзначено, що відомий лінгвіст був схильний бачити мовний матеріал системно, хоча не був представником структуралістів. Водночас його підхід до опису лінгвістичних явищ мав на меті подальше використання фонетичних даних для порівняльного та порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов. Доповідачка зауважила, що хоча завданням Броха було описати вимову освічених людей, проте діалектні дані часто були в його студіях як порівняльний матеріал і для того, щоб створити ширшу типологічну картину слов'янської фонетики. Цікавою є особливість Броха як дослідника-фонетиста: він приділяв надзвичайну увагу ідіолектові. О. Тер-Аванесова наголосила, що О. Брох широко використовував термін «система», описуючи вокалізм, консонантизм, явища коартикуляції, структуру складу, наголос, фразову інтонацію. За словами доповідачки, праця Броха є зразком системного фонологічного опису і зразком структурного аналізу, що ґрунтується на точних фонетичних характеристиках типових звуків тієї чи тієї мови.

Результатом колосальної роботи щодо пошуку, розшифрування й коментування епістолярної спадщини вченого, яка зараз зберігається в архівах різних країн, став виступ професора *Тамари Павлівни Льоннґрен* (Університет Тромсьо – Арктичний університет Норвегії) «*Діяльність Олафа Броха як зразок наукової дипломатії*». Як з'ясувала доповідачка, в архіві лінгвіста – листи від майже 500 кореспондентів, які писали різними мовами: норвезькою, шведською, датською, німецькою, французькою, англійською, чеською, словацькою, польською, сербською, хорватською, болгарською, російською та українською. Дослідниця висвітлила цікаві біографічні моменти із життя лінгвіста, що свідчать про його високі моральні якості: доброту, милосердя, чесність, доброзичливість, скромність. Із листування колег-славистів стало відомо, що, крім обговорення лінгвістичних проблем, до О. Броха часто зверталися з різноманітними проханнями (розшукати місце знаходження якихось військово-полонених, подбати про їх перебування, передати гроші або харчі тощо), на які лінгвіст радо відгукувався. Надзвичайно цікавими були представлені доповідачкою фрагменти листу-

вання О. Броха з О. Шахматовим, М. Грушевським, В. Гнатюком, Я. Рудницьким, М. Левицьким, К. Квіткою, О. Курило та ін. Т. Льоннгрєн також згадала про те, що О. Брох був членом Української академії наук (УАН) та підтримував наукові зв'язки з українськими вченими. Наприклад, невідомий досі лист М. Грушевського до О. Броха від 23 червня 1924 року інформує, що цього дня О. Брох одногосно був обраний іноземним член-кореспондентом УАН. Дослідниця життя й наукової діяльності О. Броха підсумувала, що життя цього лінгвіста, діалектолога, є прикладом безмежної любові до людей, невтомної служби на благо славістики, міжнародної співпраці та збереження наукових зв'язків і відносин між людьми: як у часи історичних потрясінь, так і повсякденній рутині.

Надзвичайний інтерес викликали доповіді українських учених, виголошені на київському семінарі: «Олаф Брох² і українська діалектологія» (П. Гриценко, Інститут української мови НАН України), «Михайло Грушевський та Олаф Брох: наукові та громадські контакти» (В. Тельвак, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка), «Образ вченого-славіста ХІХ ст.: Микола Костомаров» (О. Гончар, Інститут історії України НАН України).

Грунтовний аналіз лінгвістичних зацікавлень Олафа Броха провів директор Інституту української мови НАН України, доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу діалектології *Павло Гриценко* у доповіді «*Олаф Брох і українська діалектологія*». Учений підкреслив, що О. Брох – видатний норвезький лінгвіст, який належав до кількох лінгвістичних шкіл водночас: норвезької, української, російської, чеської і словацької, сербської. Саме завдяки вибору об'єкта досліджень (українські, російські, сербські, словацькі діалекти) він увійшов в українську, російську, словацьку та чеську мовознавчі школи, що уможливило й розгортання подальших студій над тими ж говірками наступних поколінь лінгвістів. Поширенню наукових ідей норвезького мовознавця в різних ареалах Славії сприяло широке коло його особистих контактів із відомими славістами

---

² Прізвище дослідника подають двояко: Брох і Брок.

різних країн. На думку П. Гриценка, дослідникові були притаманні особливі аудитивні здібності, здатність чути мовлення аналітично, визначати диференційні ознаки, зіставляти (навіть по пам'яті відтворюючи давніше почуте) і робити відповідні узагальнення. Учений звернув увагу слухачької аудиторії на застосовувані норвезьким лінгвістом й актуальні в сучасній славістиці методологічні засади аналізу фонетичних явищ: спостереження над конкретним матеріалом й опору на звукові координати (зразки) для зіставлень, виявлення варіювання реалізації фонем у діалектному мовленні, пошук прийомів визначення артикуляційних особливостей шляхом контролювання ситуації, увагу до фонологічної позиції (урахування наголошеності / ненаголошеності складу; сполучуваності з різними фонемами), а також урахування генези аналізованого звука у відповідній словоформі (особливо відчутно – у вокалізмі), аналіз процесів на межі між окремими словами (утворення нових фонетичних слів, зміни якості звуків унаслідок асимілятивних процесів, появу довгих приголосних на морфемних і міжслов'яних швах). Непересічне значення студій О. Броха про українські діалекти, як засвідчив доповідач, полягає і в їхній фактографічній наповненості, адже лінгвістична інформація про говірку села Ублі з кінця ХІХ ст. зацікавила й інших дослідників, зокрема О. Лешку, Я. Моравця, В. Латту, З. Ганудель, М. Толстую, які представили свої спостереження й зіставлення із зафіксованим О. Брохом станом ублянської говірки.

Віталій Тельвак, доктор історичних наук, професор кафедри давньої історії України та спеціальних історичних дисциплін (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка) виголосив доповідь *“Михайло Грушевський та Олаф Брох: наукові та громадські контакти”*, у якій вдало реалізував спробу реконструювати взаємини О. Броха з М. Грушевським. Учений зазначив, що українознавчі студії славіста привернули увагу знаних українських філологів очолюваного М. Грушевським Наукового товариства імені Шевченка. Свої рецензії з високою оцінкою досліджень О. Броха відомі тогочасні вчені В. Гнатюк та І. Свенціцький надрукували в рубриці «Наукова хроніка» «Записок НТШ» – головного видання тогочасної

україністики, яке редагував М. Грушевський. Вагомий внесок О. Броха в українську діалектологію («До питання про малоруську мову в Угорщині» (1895), «Угросорусское нарѣчіе села Убля (Земплинскаго комитата)» (1889), двотомна праця «Вивчення словацько-малоруської мовної межі у східній Угорщині» (1897, 1899) В. Гнатюк окреслив так: «Діалектологічні студії д. Броха з пограниччя словацько-руського інтересні особливо тим, що в них бачимо докладно ціле життя говорів на примітивному рівні. [...] Д. Брохові треба признати, що він перший звернув увагу ширшого наукового світу на багатство угро-руських діалектів та почав їх опрацьовувати на широкій підставі...». Доповідач наголосив на значущості основної праці О. Броха зі славістики «Нариси з фізіології слов'янської мови» (1910), яка була прорецензованою за завданням М. Грушевського І. Свенціцьким. У «Нарисах...» було подано загальну характеристику слов'янської звукової фізіології із низкою фонетичних паралелей між окремими слов'янськими мовами, основним джерелом дослідження звукових особливостей української мови було мовлення Івана Зілинського – ще одного українського приятеля О. Броха. Підсумовуючи, В. Тельвак зауважив, що новаторські студії норвезького лінгвіста над українськими діалектами, а також його товариські взаємини з відомими українськими філологами, стали підставою для обрання вченого за ініціативи М. Грушевського дійсним членом НТШ (1914), а згодом – дійсним членом Всеукраїнської академії наук (1924).

У доповіді «*Образ вченого-слависта XIX ст. (Микола Костомаров)*» *Ольга Гончар*, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу української історіографії (Інститут історії України НАН України, Київ) приділила увагу М. Костомарову, одному із найяскравіших представників європейської славістики, на тлі його історичної доби, охарактеризувавши XIX ст. як період піднесення інтелектуального життя, «золоте століття науки», «століття славистів», коли гуманітарна наука була настільки актуальною, що захопила все суспільство. Дослідниця виокремила характерні загальні риси дослідника-гуманітарія – інтелект, ерудицію, чіткі життєві та наукові переконання, суспільну активність; окреслила його

характерні ознаки – стиль мислення, мовний код, зовнішній вигляд, манеру спілкування, оточення та ін. У доповіді було зацентовано на тому, що спадщина М. Костомарова стала прикладом і натхненням для наступних поколінь, зокрема й Олафа Броха, діяльність якого є свідченням спадкоємності поколінь та ідей. На думку О. Гончар, дослідження взаємозв'язку між творчістю М. Костомарова й О. Броха та їх вплив на становлення славістики як галузі соціогуманітарного знання – це один із перспективних напрямів майбутніх історичних студій.

Наукова дискусія продовжилася у Львові, де місцеві науковці підготували й виголосили такі доповіді: «Українське тло лінгвістичних студій Олафа Броха» (Н. Хобзей, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України) та «Наукова та організаційна діяльність Володимира Гнатюка в НТШ» (О. Кузьменко, Інститут народознавства НАН України).

Наталія Хобзей, завідувачка відділу української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів), кандидат філологічних наук, у доповіді «Українське тло лінгвістичних студій Олафа Броха» висловила свої міркування щодо ґрунтовної студії О. Броха – опису говірки с. Убля, у якій автор не обмежувався простою констатацією звукових варіацій фонетичних одиниць, а й говорив про причини й умови походження діалектних особливостей у минулому та їх трансформацію (у доповіді було також наголошено на тому, хто з українських ечених досліджував говірку Ублї). Згадано про вчених із кола НТШ та їхню високу оцінку праць норвежця, а водночас і про дискусії на сторінках «Записок НТШ»: зокрема В. Гнатюк висловлює свої міркування щодо генези говірок словацько-українського суміжжя, а також про максимальне фонетичне відтворення етнографічних записів. Цікавими є відомості про те, що І. Франко був ознайомлений із працями вченого, і в одній зі своїх статей говорив про О. Броха як про зразок ученого-дослідник. Йшлося також про контакти О. Броха з І. Зілінським. Н. Хобзей відзначила, що студії О. Броха, присвячені українським говіркам, до цього часу потребують уважного лінгвістичного прочитання – і з погляду сучасної інтерпретації, і з погляду діакронії.

Про славістичні інтереси та інші зарубіжні наукові контакти В. Гнатюка йшлося у студії старшого наукового співробітника відділу фольклористики Інституту народознавства НАН України, кандидата філологічних наук *Оксани Кузьменко* (м. Львів). В. Гнатюк був непересічною постаттю того часу, він – член-кореспондент трьох поважних зарубіжних наукових установ: Російської академії наук у Петербурзі (1902), чеського наукового товариства «*Národopisná Společnost Československá*» у Празі та німецьких етнологічних товариств. В. Гнатюк підтримував зв'язки з О. Брохом, публікуючи рецензії на його праці, і через приватне листування, у якому вітав ідею комплексного дослідження народної мови населення Закарпаття. О. Кузьменко ознайомила слухачів з відгуком Гнатюка на працю Броча про Ублю. Високо оцінивши зміст, структуру й аналіз різних аспектів фонетичних явищ, він досить критично висловився щодо бачення Броча вважати досліджуваній терен «словацько-руським», населення «словацьким», а його мову відповідно – діалектом словацької мови. Проте В. Гнатюк зазначає, що, попри свої зауваги, хотів би, щоб кожен діалект української мови був досліджений настільки ґрунтовно. Цікаво, що О. Броч є дійсним членом НТШ, яке він вважав «надто високим признанням». Про це В. Гнатюк особисто повідомив йому в листі.

Голова Наукового товариства імені Шевченка, доктор фізико-математичних наук, професор, член-кореспондент НАН України *Роман Кушнір* (м. Львів) високо оцінив результати львівського наукового семінару, висловив свої міркування з приводу актуальних проблем сучасної гуманітаристики, зокрема потребу відновлювати роботу із закордонними колегами, а також запропонував науковцям із Норвегії почати втілювати нові спільні проекти.

Результатом обговорення важливих питань славістики увінчалися публікацією збірника «Слов'янський світ Олафа Броча»³.

---

³ Слов'янський світ Олафа Броча: Збірник за матеріалами доповідей семінарів до 150-річчя від дня народження першого професора слов'янських мов Університету Осло / ред. Тамара Льоннґрен, Наталія Хобзей. Львів, 2018. 264 с.

На думку Т. Льоннгрена, ініціатора проведення наукових семінарів «Олаф Брок і Україна» у Києві, Львові, Москві та Петербурзі, ці заходи «вшанували світлу пам'ять Олафа Івановича Брока, розгорнули нові сторінки життя і творчості вченого, засвідчили, що традиція наукових зустрічей, дискусій та зацікавленості між норвезькими та слов'янськими науковцями, яка має понад столітню тяглість, продовжується»⁴. Доповіді учасників семінарів опубліковані українською та англійською мовами⁵. Висока якість окресленого наукового видання – це результат спільних зусиль міжнародного колективу дослідників, співпраця яких продовжується і в майбутньому буде мати позитивні результати. Незважаючи на труднощі, що виникають у таких проєктах, реальні перспективи розвитку норвезько-українсько-російських славістичних студій досягнуті.

Olga Gonchar

Candidate of Historical Sciences, Senior Scientific fellow, department of Ukrainian historiography, Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine), honchar_o_t@ukr.net

Galyna Sikora

Junior researcher, department of dialectology, Institute of the Ukrainian Language of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine), sikoragalyna@ukr.net

**UKRAINIAN NORWAY SEMINARS “
OLAF BROCHES AND UKRAINE”**

(october 31 – 2 november 2017, Kyiv–Lviv): scientific chronicle

---

⁴ Льоннгрена Т. Передмова // Там само. С. 8.

⁵ Сікора Г. З Україною в серці. Рец. на зб: Слов'янський світ Олафа Брока: Збірник за матеріалами доповідей семінарів до 150-річчя від дня народження першого професора слов'янських мов Університету Осло / ред. Тамара Льоннгрена, Наталія Хобзей. Львів, 2018. 264 с. (Серія «Діалектологічна скриня»; Українознавча наукова бібліотека НТШ. Ч. 48) // Українська мова. 2018. № 3. С. 129–133.